

Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 15

КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ И ОМЛАДИНУ – НАУКА И НАСТАВА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Јагодина, 6. април 2012)

Јагодина 2012.

НАУЧНИ СКУП

КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ И ОМЛАДИНУ – НАУКА И НАСТАВА

Посебна издања, књ. 15

Издавач

Факултет педагошких наука у Јагодини
Милана Мијалковића 14, Јагодина

Одржавање скупа и објављивање овог Зборника подржало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

За издавача

Проф. мр Сретко Дивљан

Уредници

Проф. др Виолета Јовановић, проф. др Тиодор Росић

Рецензенти

Проф. др Милош Ковачевић, проф. др Тиодор Росић,
проф. др Виолета Јовановић, доц. др Илијана Чутура

Лектура и коректура

МА Маја Димитријевић

Превод на енглески језик

МА Дијана Андрејић

Технички уредник и компјутерски слој

Радомир Ивановић

Штампа

Сквер, Крагујевац

Тираж: 300

На насловној страни

Милорад Бата Михаиловић: „Српска прича“, 1989. год., комбинована техника

Програмски одбор

Проф. др Виолета Јовановић (Факултет педагошких наука у Јагодини),
доц. др Илијана Чутура (Факултет педагошких наука у Јагодини),
проф. др Милош Ковачевић (Филолошки факултет у Београду),
проф. др Тиодор Росић (Факултет педагошких наука у Јагодини),
проф. др Миланка Бабић (Филозофски факултет на Палама)

ISBN 978-86-7604-085-8

Јованка Ј. Радић
Институт за српски језик САНУ°
Београд

УДК 811.163.41'373.626
81'233-053.2

О СЛЕДУ ЗАМЕНИЧКИХ ЈЕДИНИЦА У ОНТОГЕНЕЗИ

Апстракт: У раду се представља и анализира след заменица у говорном развоју детета. Пажња се посвећује различитим појавним видовима и односима заменичких јединица: след елемената као граматикализованих, везаних и невезаних појавних видова исте елементарне јединице (нпр. *нећу* → *ја ћу* → *ЈА*), след повезаних елемената из различитих категорија (нпр. *моје* → *мени* → *ја*), след категоријалн(о-елементарн)их јединица и сл. Посебно се издвајају чињенице које указују на то да след заменица представља веран одраз напретка у менталном развоју детета.

Кључне речи: заменице, онтогенеза, елементи, категорије, говорни развој, ментални развој, граматика, логика.

Циљ рада је да изложи и са категоријално-елементарног аспекта анализира след заменичких елемената у говору једног детета.¹ Реч је о девојчици З. В., рођеној 3. јануара 2008. године у Фочи, која је до средине треће године за себе говорила *До*. След заменица у њеном говору сам пратила од почетака говорне фазе до краја треће године, када се уобличио главнина заменичког система.² Напоредо се овим, у раду се позивамо и на налазе потврђене у говорном развоју још два детета.

1. Прву заменицу чини примарно општепредметно *ово* које је уследило након неизрецивог показног *овде*, а паралелно са трећим (предметним) лицем у глаголу (*неће*). Ако се има у виду то да заменица *ово* подразумева како предметност, тако и извесно место које предмет заузима, јасно је да на плану сазнања (или на категоријалном плану) општепредметно *ово* мора претходити знано али неизрециво 'где', односно 'овде'. Ово се супротставља психолошком учењу да „образовање категорије објекта“ претходи категорији простора (Пијаже 1982: 13), где се превиђа да свако „издвајање објекта“ подразумева одређено *место* на коме се објекат налази

° Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта 178030, који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Инструкције за праћење заменица у говорном развоју и анализа добијеног материјала произлазе из ауторовог приступа заменицама који је етапно уобличаван и излаган у већем броју радова (нпр. Радић 2009, 2010, 2011, 2012). Те теоријске поставке овога пута нећемо изнова образлагати.

² Приказ почетног развоја заменица у говору овога детета представљен је у Радић 2009, за краћи временски распон (до пред крај друге године живота) и са нешто другачијим циљем.

и „*йуи*“ као начин да се до њега дође. На примат категорије места³ указује и родитељска интуиција која се у српском народу испољава у пракси да се на крају предговорне фазе деци постављају питања типа *Где зека йије вогу*, *Где йамейна лава* или сл. Вероватно је да управо таква питања усмеравају дете да разазнаје и издваја делове сопственог тела, тј. „места“ на сопственом телу, те тако усавршава путеве који ће му омогућити непосредован приступ жељеном објекту: да на основу сопственог бића и самоосећања развије способност да издваја „предмете“ лоциране на одређеном месту. Кад покаже на своју главу пипкањем и на свој длан убрзаним додирима прстом, дете је највероватније разумело само оно *йге* – и показним жестом дало одговор ‘овде’. Са овим је, свакако, повезано и то што се питање никад не формулише са *йге је лава* или сл. – што би било питање које је усмерено на објекат, већ увек са *Где йамейна лава* – што је питање које је усмерено на *йге*, и које дете вероватно прихвата као подстицај да покаже ‘на ком месту’, тј. ‘на ком је *месйу* глава паметна’ (као у *Где* ‘на ком месту’ *зека йије вогу*).

1.1. Изгледа да општепредметно *ово* ‘ово овде – ово што додирујем, што волим, хоћу’ за извесно време представља реч коју на унутрашњем плану прати „синкретичка представа“ у којој су место и предметност сједињени. Издвојено месно *овде* се код мале До појавило на исказном плану нешто касније, али као прва заменица која је уследила после *ово*. Први пут је изговорено на отвореном простору у лику *ого*, уз показни гест. Тај лик је потом претворен у *овго*, а касније у *оге* – увек уз показни гест. Вероватно је да тек то раздвојено указивање на место и на предмет значи да је дете почело суштински издвајати „предмете“ (или, како би казали питагорејци, да се оно што је „ограничено“ почело издвајати из „безграничног“, в. прву од десет питагорејских супротности у *Met.986a20–30*), односно, да су *синкретйи* замењени неком врстом *комйлекса*, како би казао Л. Виготски.

1.2. Појава да тзв. 3. лице глагола за дужи период прати само заменица *ово* мора бити доказ да је и та глаголска форма општепредметна, тј. да се ни примарно ни секундарно не тиче превасходно лица, тј. да није у правом смислу „лични“ глаголски облик. След заменица у дечијем говору показује да општепредметно *ово* стоји у основи свих заменица, укључујући и личне: из њега се код мале До најпре издвојило везано саговорно *йи*, потом везано самоговорно *ја*, а тек на крају и лично-предметно *он* (*/она*), које следи, тј. постепено се издваја из елемента структуре која потпада под категорију *који*.⁴ Показује се да свим заменичким елементима који се појав-

³ На примат ове категорије у језику и сазнању света код нас се нарочито указује у радовима П. Пипера (в. Пипер 2001). То виђење је, свакако, повезано са проучавањем „заменичких прилога“ (в. Пипер 1988), међу којима централно место заузима управо категорија „просторно“ (в. табелу у т. 5).

⁴ Са овим поретком је повезано то што схему предметности у многим језицима чине категорије *ко* и *йи* (без категорије која би одговарала нашем *који*), као што у већини старих ин-

љују на самим почецима говорног развитка претходе на изражајном плану, а свакако и на менталном, заменички елементи из других, а не из исте структуре. Ко што неизрециво *овде* не припада структури у којој је опште-предметно *ово* (*ово/оно – њо*), тако ни елементи који претходе заменици *ја* и који омогућавају њену појаву нису елементи структуре *ја/он – њи* (в. табелу, т. 5).

1.3. На путу од општепредметног *ово* до првог граматикализованог ‘ја’ посебну улогу имају одговарајући облици малобројних именичких речи. Занимљива је појава да у говору мале До присвојном *моје* и *мени* претходи именички облик који одговара форми генитива именица ж.р., што је функционална јединица којом је До истовремено изражавала односе који се у граматички означавају као „адлативност“, „циљ“ и „посесивност“. Наиме, месец–два пре него је изговорила прво *моје*, она је уместо ранијих глобалних речи типа *мама*, *Мае / Мае* (Маре, хип.), *дега*, *Ана*, *Мима*, *До* почела да користи облике *маме* ‘хоћу да ме узме мама, хоћу да будем код маме’, *Мае*, *деге*, *Ане*, *Миме* ‘иде деди – иде да има деду’ и *Доје* (: До) – у ситуацијама када држи или тражи нешто што јој припада или јој се допада. Ова појава мора бити одраз развојне фазе која следи након фазе зване „издвајање објекта“ (са којом је повезано показно *ово*), коју Ж. Пијаже (1982: 15–16) објашњава као „избор објекта“ (или „афективни избор објекта“) и на менталном плану смешта у предговорни развојни период.

1.4. Сасвим је логична и сасвим очекивана појава да након ових облика уследи присвојно *моје*, које је функционално-синтаксички диференцирано од облика *Доје*:

- *Доћ /сок/*. (стоји у чаши на столу).
- *Моје* /‘мој сок’/!
- *Дај, Доје* /‘дај, (то је) моје’/! *Дај До* /‘дај мени’/!

Напоредо са овим, појављује се и заменичко *мени* (други функционални еквивалент разложеног именичког *Доје*) које у исказима дететових жеља и потреба упућених саговорнику прати предметно, тј. треће лице глагола *гоћи*:

- Дође! Мени гође!* – уз посесивни гест, тј. учестали додир груди повијеним прстима десне руке.

1.5. Немало за тим појавило се и везано лично *ја*. Њему је непосредно претходила појава ‘ти’ интегрисаног у императив (исп. *Дај Доје! Дај До!*) и самознаног ‘ја’ интегрисаног у потврдне и одричне облике глагола *хшеиши*, што се јасно показује у говорној ситуацији:

- Мама: *Зайвори врайа*.
- До: *Нећу*.

доевропских језика (грчки, латински, старословенски), али и у многим савременим језицима (нпр. турски и монголски), „уместо личних заменица трећег лица постоје само показне“ заменице (J. Lyons, *Semantics II*, према Клајн 1985: 102).

Мама: *Затвори!*

До: *Нећу.*

Мама: *Наљутиће се мама.*

До: *Неће.*

Мама: *Наљутићу се сигурно!*

До: *Оћу* (затвара врата).⁵

Свега 4–5 дана после ових ситуација, у њеном се говору појавило и формално обележено, али везано *ја* – и то најпре у „реченици“:

Ја ћу! – у ситуацији када покушава да сама себи обује ципеле.

Задуго ће „везана *ја*“ слична овоме остати једини вид употребе те заменице.

1.6. Иза тога се и претходна конструкција са дативом посесивног циља *мени* (*Мени дође!*), која је била праћена показним гестом, – претворила у чист вербални израз:

Дођи!

Почело се, дакле, устаљивати друго лице интегрисано у форму императива, што је увек израз дететових посесивних тежњи, тј. жеље да поседује оно ‘што је лепо, што воли’.⁶ Исти смисао има и нешто раније потврђен глагол *Даж!* – који у овој фази обједињује и ‘дај’ и ‘узми’: мала До га изговара и кад тражи, и кад даје.⁷

1.7. Ако у заграде ставимо претпостављене неизрециве и незаменичке граматичке облике који су се у говору мале До датим редом појављивали до краја треће године, а заменичке елементе обележимо верзалом, добићемо скицу која умногоме одговара психолошким налазима о редоследу менталних операција у онтогенези:

(показни гест ‘место / предмет на „овом“ месту’) → (*неће* – ‘интегрисана предметност’)⁸ → *ОВО* → *ОДО* ‘овде’ → (*маме, Доје* – адлативност,

⁵ Наведени примери показују да дете на самом почетку говорног развитка усвоји комплетан акценатски систем свога матерњег говора. Показује се и да читав акценатски систем носе облици презента само једног глагола (*хитиши*), те да усвајање елемената тога система има сасвим логичан след: изгледа да се прво учвршћују силазни (стари) акценти карактеристични за треће лице јд. овог глагола (*оће, неће*, исп. и *мама, шата, гега, баба*), па онда узлазни акценти (*нећу, (х)оћу*).

⁶ У то су време у њеном говору најфреквентније речи (*лијео* (*лијје*) (*лијео*) и (*воли*). О месту ових речи у онтогенези, и о могућој улози заменица у подстицању метонимијских механизама у говору в. Радић 2009¹: 358, 350.

⁷ Вероватно је да се овиме да објаснити и честа појава да се у српском језику (у говору одраслих) неком ко се устеже да узме оно што му се нуди каже: *Ма дај узми!*, а напоредо са тим и *Даж, молим ти!*, *Ма, дај, бежи!* или сл. Можда се конструкције типа *дај узми* могу разумети као траг начина на који се речи примењују у најранијем детињству.

⁸ Сматра се да почетну „схему објекта“ дете образује врло рано, још у предговорној фази (Пијаже 1982: 16). Према учењу Л. Виготског (1996: 106–108), ти почетни „објекти“ су, у ствари, „синкретичке представе“, „неуобличени и неуређени скупови“, „хрпе било каквих предмета“ спојених „без довољног унутрашњег разлога“, тј. „спојених споља у дететовом утиску“ и прет-

циљ и ‘посесивност’⁹ → *МОЈЕ* → *МЕНИ* → (*нећу, оћу* – интегрисано говорно *ја*) → везано говорно *ЈА* (*ја ћу*) → (*гај* – интегрисано саговорно *ићи*) → (*Оим маму!* – интегрисани објекат) → *ТВОЈЕ* (*Тоје*. ‘обуци ми твоје’) → *ТЕБЕ* (експлицитни објекат: *Тебе* ‘ја чешљам тебе’) → *ОДЕ* ‘овде / овуда’, *ТАМО* (*Оде има ићи, тамо нема ићи*) → (*Ово еише* – интегрисано поређење) → (*Ја сам Ена* – фиктивна промена улоге, заснована на поређењу) → *НАШЕ* (*наше* – видела „наше“ ауто) → (*Нема цуко, оде био* – интегрисано прошло време) → са *МНОМ* (*Ајде Мишо а мном*, истовремено и *Агом* ‘причам) са Владом’ – друштво) → показно *ОНА* ‘непозната ж. особа’ (*Дала она* – уз показни гест према непознатој ж. особи) → енклитика *МИ* (*Оби ‘обуј’ ми, ово нисам обила ‘обула’*) → *ОВИ* „овај“ (*Оћу ови*) и *ОВА* (*Ова / Ова мама*) → показно *ОНА* ‘она, једна од две познате особе’ (*Није Дана, она, Јеца*) → *ЕНО* (*Ено доле боба /бомбона/; поправља се: Ено доле бобе*) → *САД* ‘непосредни след у будућем времену’ (*Паге Мими. Саг ће До иасићи*), *ТИ* (*Јеси ићи /глупа/ мама, ићи си ићи*), *ОВИМ* ‘у овом’ (*Ово нећу, агно /хладно/ овим*) → *ОВУ* (*Волим маму, ову*) → *ГДЕ* (*Где је Мае?, Где је Аишо /Влаше, хип. од Владе/*) → у *МОЈЕМ* (*У мојем* (кревету) – место) → *ОНИ* ‘,онај’, предмет који није у видном пољу, познат јој, али није „овде“ (*Они мали... Они виче... ‘један цуко мали, један виче, тј. лаје’*) → разлика између „ја-актив“ и „ја-пасив“ („Хоћеш да те мама љуби?“ *Оће* /Одговор везује за мамину активност./ Иначе, за своје потребе каже *Оћу*) → *ЊУ* (*Дан-дан уља – нећу њу* ‘Та Данкина мајица ме жуља – нећу њу’) → *ТУ* („Гдје си се ударила?“ – *Ту* /показује на уста/; *Ту, мамом* ‘Хоћу да будем ту, са мамом’), *ОВЕ* и *ОНЕ* (*Нецу ове, оцу оне маје ‘мале’*), *ОВА-КО* (*Ја аишо ‘овако певам’, Ја цу аишо ‘овако ћу певати’; Овако До*) → постављена јасна разлика између *МОЈ* и *НАШ* („Мој деда.“ – *Мој!* – „Мој.“ – *Нас, нас деда.*) → *ШТА* (*Сћа је ово* – постајало све учесталије; после и *Сћа је било*) → *КАКО* (*Како ово иде* ‘како ово да наместим / ставим’, *Како ово вице* ‘како се нека животиња оглашава’) → *КАД* (*Каг си ово куиила?*, исп. „То пита редовно, али не разумије, сигурна сам“ – мамин коментар. Паралелено са тим пита и *Гдје си ово куиила?* – за све: косу, мараму, лампу...) → упитно *ШТО* (*Сћо ниси куиило гоћ /сок/*); показује се да *ићи* не разуме као питање за узрок, циљ, последицу или сл., јер, на упућено јој питања са „Што...?“ одговара са „Јесам“ (нпр. „Што си просула воду?“ – *Је-*

ворених у „сједињен лик“ (106–107). Независно од тога каква је унутрашња природа тих првих дечијих објеката, заменица *ово* ће их увек примерено означити, јер је она неутрална на све разлике међу предметима говора, укључујући и разлику између физичког и метафизичког.

⁹„Избор ‘објекта’“ следи непосредно иза „образовања схеме ‘објекта’“ (Пијаже 1982: 15–16). У тој развојној етапи Пијаже не препознаје ментални зачетак категорије посесивности, на коју недвосмислено указује рано присвојно *мој*. Изражену дечију *иосесивности* он је највероватније препознавао као „егоцентризам“ (исп. „егоцентрична асимилација“, „чиста егцентрична мисао“, и сл.), што је уједно и једно од најспорнијих места у његовом учењу. Почетну Пијажеову теорију о егцентричној и аутистичној природи дечије мисли – која је касније нешто ублажена, али не и напуштена – уверљиво је оповргавао Виготски (1996: 25–49).

сам.) → *МИ, ЈА* и *ДО* (*Амо ми шамо*. – „Ко?“ – *Ја, До, мама, шааа*.) → лично *ОНА, ЊУ* (*Маиџа џлаце. Мана /Маријана/ ниста, њу бас бриа. Оде она; Има она косу*.) → *ТИ* и *ЈА, МОЈЕ* и *ТВОЈЕ* (*Узела Мишову четкицу за зубе. Он је пита „Којом ћу сад ја прати?“: Ти мојом, ја цу твојом*.) → **ШТА** и **КАКО** (*Шаа је ово* (показује нацртану животињу)? – „Жирафа.“ – *Како виче?*) → *МЕ* као „ја-објекат“ (*Узми ме и зајри ме*) → **ОВОЛИКО** („Колко те воли мама?“ – *Наише* ‘највише’. *Ишо* ‘оволико’ – шири руке) → *ЕВО* (*Ево ши!*; тражила патике, и кад их је нашла, рекла *Ево су*. Локални говор има стандардну конструкцију са *их*, али она још увек нема *их /њих*.) → релативно **КОЈИ** (*Хоцу они јеџи /лепи/ Ноги /‘цртани филм’/ који нема шава /крава/*) → граматичко *ОН, ЊЕГА, ОНАЈ* (*Нецу њеа* (‘прут’) *омим /слоним/ Паиџе /плакаће/ он. Они гуди /онај други/ омила /сломила/*) → релативно **ШТО** (*То је диво /дрво/ сиво се ози аша /ложи ватра/*) → *САД* ‘„време“ у коме говорим’ (*До: Де је Маје? М: „Оде да ти купи нешто“ /Маре још у ходнику, и она га, вероватно, чује/ До: Пишам саг де је Маје*.) → **КО** (*Ко је ово?*, нпр. кад гледа фотографије) → **ЧИМ** (*Цим /чим/, мама, цим воза?*), **ЧИЈЕ** (*Чије је ово?*), упитно **КОЈИ** (*Која баба?*; „мада мислим да ово и није ново, него нисам прије обраћала пажњу“ – мамин коментар), **ЊИХОВ** (*Де су њифају /њихови/ баба и гега?*) → *ТА* (*ту*), у *ЊОЈ* (*Дај ми шиу куџију, нема ниста у њој*) → *ЊО* **ЊИМА** (*Ја ишем ъо њима*).

2. Све ово показује да елементарне заменичке структуре чине један целовит систем у оквиру кога ниједна структура није суштински независна од друге. На основу онога што се показало у говору мале До, могао би се скицирати сасвим логичан след заменичких елемената у онтогенези. Логика тих односа би могла указати и на редослед заменичких, али и свих других граматичких елемената у филогенези. За разлику од онтогенезе, у којој на почецима говорног развоја стоји неизрециво показно *овде*, за филогенезу се као примарни елемент мора претпоставити неизрециво самознано *ја*, јер је логично претпоставити да је језик морало развијати одрасло, самосвесно и активно људско биће, а не дете.

2.1. Изгледа да су неизрециви, тј. гестовно-показни и граматикализовани (интегрисани) заменички еквиваленти (глаголско лице и падеж) показатељи развоја одређене мисаоне категорије (или одређене менталне операције), односно развојне спремности да се нека елементарна јединица усвоји. Неизрециво показно *овде* и предметно глаголско лице (3. л. јд.) су најавили предметно *ово* (општепредметна категорија, неутрална на разлике које изражавају предметне категорије *ко* ‘људско’ | *иша* ‘не-људско’ – *који* ‘предметно-појмовна категорија, неутрална на разлику *људско* – *не-људско*’), док је падеж најавио посесивно *моје* (први елемент из категорије посесивности, тј. релације). Неутралност заменице *ово* на све разлике међу предметима говора, укључујући и разлику између оног што је познато или непознато, ‘људско’ или ‘не-људско’ (в. Радић 2010), унеколико оповргава

уверења да се смисао свих дечијих речи битно разликује од смисла који оне имају у говору одраслих особа (Виготски 1996: 230–230). Кажемо *унеколико*, јер сваком усвојеном заменичком елементу тек предстоји уклапање у целовиту структуру (*ово/оно – њо*),¹⁰ мада је неспорно да ће елемент *ово* трајно остати резервисан за оно што је ‘овде’ и ‘сад’, тј. за оно што је доступно примарним чулима (додир, мирис, укус).

2.2. Насупрот овом, појава самих елементарних јединица, које су, са изузетком заменица *ово* и *овде*, у почетку увек везане и зависне (исп. *моје, мени, ја – ја љу*), представља одраз вербалног развоја, тј. одраз и израз постигнућа која произилазе из динамичне интеракције између детета и његовог окружења, дакле, из интеракције „ја-субјекат“ ↔ „други субјекти“.

3. Чини се да ова скица развоја заменичког система може представљати добру потврду психолошких налаза да „у развоју детета граматика претходи логици“ (Виготски 1996: 132), што се, на врло сличан начин, показало и у пропраћеном говорном развоју још једног, нешто млађег детета.¹¹ Ипак, један други пример следа заменица као да показује да ово не мора бити правило. Наиме, потврђен је битно друкчији след елементарних заменичких јединица у говорном развоју једне друге девојчице,¹² који може указивати на то да говорни развој каткад следи ментални, тј. да логика каткад претходи граматичкој.

3.1. След *ОВО* → *ОВДЕ* → *ТУ* → *ТО* → ‘ти’ /*Да(ј), Ајге!* → *ЈА* (с почетка удвојено: *Ја, ја*) → ‘она’ /*Ево је!* → ‘он’ /*Ево ја!* → *ТАКО* → *ГДЕ* → ‘ШТА’ /*Немам ништа!* → *ОН* (с почетка удвојено: *Он, он*) → *ОНА* → *ПОСЛЕ* → *САД* → *МЕНЕ* → *ЗАШТО...* показује да је овде најпре дошло до развијања модалитета у оквиру првостечених категорија ‘шта’ и ‘где’ (^{шта}*ово – њо*, ^{где}*овде – њу*), да би се тек потом појавили елементи из категорија ‘ко’ (модалитети ‘ти’ и *ја*, које, изгледа, свест детета категоријално не разликује од *ово* и *њо*, исп. *Дега њисо њосо. Саг немам ништа* /м. никог/, 23 месеца), ‘како’ (*њако*), ‘кад’ (модалитети *њосле* и *саг*), *зањњо*. На след логика → граматика (мисао → говор), који превладава у овом примеру онтогенезе, указује како рана појава израза за модалитет у оквиру категорија ‘где’ и ‘шта’ (*ово – њо, овде – њу*), тако и појава издвојеног персоналног *ЈА* пре свих других са њим повезаних граматичких јединица, али и појава јединица *он* и *она* без претходеће им чисто показне функције.

¹⁰ У овом контексту је важно указати на запажање да је *елементарни* за Аристотела био „део или аспект делотворно постојеће целине који не може као такав ни постојати независно од целине којој ‘припада’“ (С. У. Благојевић, у *Мет.*: 177, н.9). Да се то посебно мора односити на заменичке јединице показује се, поред осталог, и у томе што примарно трочлане структуре типа *ово|оно-њо* у многим језицима бивају сведене на двочлане (в. Клајн 1985: 117–118), али се нигде нису сведе на један члан.

¹¹ За податке о следу заменица у говорном развоју дечака Б. С. (рођен 20. 12. 2008. у Београду) захвалност дугујем његовој мајци.

¹² С. Р., рођена 17. 8. 2010. у Београду. Преноси се скица следа заменица које су се појављивале до 20. августа 2012. године.

3.2. Ипак, у говорном развојку сваког од ово троје деце уочава се и једна важна правилност: категорије, или и њима припадајући елементи, се појављују у следу *ГДЕ* → *ШТА* (*ШТА* ^{ШТА}*ОВО* → *ГДЕ* ^{ГДЕ}*ОВДЕ*) → *КАКО*. То су категорије које заузимају иста места у припадајућим им категоријалним схемама (в. табелу, т. 5), што се може протумачити као знак да оне на изражајном плану обелодањују ментално раздвајање принципа на којима почивају читаве схеме (*ко* | *ШТА* – *који, куда* | *ГДЕ* – *када, колико* | *КАКО* – *чије*). Важна разлика је, пак, у томе што је двоје деце принцип ‘однос’ (‘посесивни однос’) почело врло рано вербализовати многим граматичким средствима („Доје“, „моје“, „мени“ и сл), који ће у једном примеру онтогенезе задуго остати невербализован. Вероватно је да ће се вербализација посесивног односа код овог детета десити нешто касније, можда тек онда кад се и на менталном плану раздвоје елементи категорија *КО* и *ШТА*, односно, кад се из *ШТА* издвоји *КО* и вербализује појмовно-предметно *КОЈИ* (уобличи се категоријална схема *КО* | *ШТА* – *КОЈИ*), те се и принцип ‘однос’ разложи на категорије *КОЛИКО* | *КАКО* – *ЧИЈИ*.

3.3. Све улоге заменица у онтогенези, и све њихове улоге у језику и говору (граматици) морале су се развити из примарних функција које су заменице имале (и имају) као самосталне и неvezане вербално-менталне јединице. Релативно касна појава појединих заменица (нпр. *ја, он, наш, ми, ко, који*) мора бити повезана са динамиком биолошког развојка (развој појединих области мозга на узрасту 2–3/3½ године, в. Лурија 1983: 55–59), при чему се сукцесивна појава заменица као речи које непосредно категоризују (*!* непосредно указују) не може повезивати са развојем способности за апстракцију и уопштавање, нити може указивати на секундарност ове класе речи (в. Мајтинскаја 1969: 54).¹³ Говорни развојак ће бити завршен онда када се из говора, тј. из граматичких форми и веза са другим речима издвоје и у једну категоријално уређену целину уклопе сви елементи заменичког система (в. табелу, т. 5).

4. Представљени след заменичких јединица и место које неутрални и неодређени чланови заменичких и граматичких структура и елемената имају у онтогенези, а посебно место које има општепредметна заменица *ово*, недвосмислено потврђују класична учења о томе да су, по природи људског сазнања, примарне силогистичке структуре састављене „од три члана а полазе од једног средњег“ (*Met.101462*). На другој страни, темељна улога заменичких јединица у говору указује на вероватноћу да се управо оне могу препознати као „историјски формирана средства организације понашања човека“, при чему би се представљени след заменица и

¹³ Са механизмима апстракције (в. Мајтинскаја 1969: 54) може бити повезан скок који долази у фази сазревања најсложенијих делова мозгане коре (узраст 6–7 година, в. Лурија 1983: 57, 130–142), док су постепени механизми уопштавања највероватније повезани са зрењем које траје до дванаестогодишњег узраста (в. Исто: 59), – дакле, дешавају се након периода у коме се усваја заменички систем, тј. овладава се граматиком матерњег говора.

комплетирање тога система крајем треће године живота могао тумачити као начин на који се „везују нови ‘чворови’“ у човековој „можданој делатности“ и успостављају се „функционалне везе између одвојених делова мозга“ (Лурија 1983: 101). Сматра се да постојање „функционалних ‘чворова’“, или, како их неки називају, ‘нових функционалних органа’ [...], представља најважнију црту која подвлачи разлику између функционалне организације мозга човека и мозга животиње“ (Исто). Све су прилике да би пажљивији приступ организацији заменица могао умногоме допринети бољем разумевању начина на који ради и развија се људски мозак.

5. Табеларни приказ: Категоријална схема и категоријално-елементарне структуре¹⁴

Елементи принципа и категорије		Дисконтинуално (ограничено)			Однос (неутрално)			Континуум (без-гранично)		
		Људско	Не-људско	Неутрално	Квантитет	Квалитет	Посесија	линеарно	Просторно	Неутрално
Субјекти	Једно по себи и(пли) појму	ЈА МИ		Који...	КОЛИКО	Како	Чјији...	Куд(а)	Где	Кад(а)
	Једно по опажају (и «твари»), Мера и број.	ОНА ОН – ОНО	ОВО ОНО – ТО	ОВАЈ... ОНАЈ... – ТАЈ...	ОВОЛИКО (ОНОЛИКО) – ТОЛИКО					
	Једно по односу Однос и својство.	ТИ ВИ			ОВОЛИКИ... ОНОЛИКИ... – ТОЛИКИ...	ОВАКАВ... ОНАКАВ... – ТАКАВ...	МОЈ... ТВОЈ.../ЊЕГОВ... – СВОЈ...			
НЕУТРАЛНО		СВИ... ⇐ С В Е ⇒ СВИ... СВЕ, САВ...								
Околности	Степен. Начин. Правац (пут).				ОВОЛИКО ОНОЛИКО – ТОЛИКО	ОВАКО ОНАКО – ТАКО		ОВУДА ОНУДА – ТУДА		
	Циљна тачка. Место.							ОВАМО () ОНАМО – ТАМО	ОВАЈЕ ОНДЕ – ТУ	
	Време									ТАД(А) ОНДА – САД(А) САД – ПОСЛЕ ПРЕ

¹⁴ Ово је табела приложена у Радић 2012, која се у неколико детаља разликује од табеле први пут објављене у Радић 2011.

ЛИТЕРАТУРА

- Виготски 1996: L. S. Vigotski. „Mišljenje i govor“, *Problemi opšte psihologije* (Sabrana dela II). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 5–272.
- Клајн 1985: I. Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Лурија 1983: A. R. Lurija, *Osnovi neuropsihologije*. Beograd: Nolit.
- Мајтинскаја 1969: К. Е. Майтинская, *Месивоимения в языках разных систем*. Москва (2009).
- Met.(2007): Aristotel. *Metafizika* (превод, коментари и напомене Благојевић У. Слободан). Beograd: Paideia.
- Пијаже 1982: Ž. Pijaže, „Mentalni razvoj deteta“, у: Ž. Pijaže, N. Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 7–44.
- Пипер 1988: П. Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка сингула)*. Beograd: Институт за српскохрватски језик.
- Пипер 2001: P. Piper, *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Радић 2009: Ј. Радић, „Логичко-граматички приступ заменичком систему – Структуре ја/џи – он и он/она – оно“, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LII/2. Нови Сад, 107–121.
- Радић 2009¹: Ј. Радић, „Метафора и метонимија у детињству речи“, *Српски језик* XIV/1–2. Beograd 2009, 347–460.
- Радић 2010: Ј. Радић, „Који, неки... овај... – придевске или именичке заменице?“, *Српски језик* XV, Beograd, 609–627.
- Радић 2011: Ј. Радић, „Нацрт категоријално-елементарне организације заменичког система у српском језику“, *Грамајшка и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Beograd: Матица српска – Институт за српски језик, 499–512.
- Радић 2012: Јованка Ј. Радић, „Заменице – структурна основа и непосредно указивање на ентитете“, *Научни саставник слависти у Вукове дане, 41/1*. Beograd: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 383–394.

Jovanka J. Radić
Institute for Serbian language SASA
Belgrade

ABOUT THE SEQUENCE OF PRONOUN UNITS IN ONTOGENESIS

Summary: The paper presents and analyses the sequence of pronouns in speech development of a child. Special attention is drawn to various appearances and relations of pronoun units. The segments which stand out are the ones that point to the fact that the sequence of pronouns reflects the progress in the mental development of a child, as well as to the fact that the speech development will be complete once all the elements of the pronoun system are isolated from the speech, i.e. the grammar forms and relations to other words, and then fit into one categorically arranged entirety. A possible connection between the results of this research and certain neuropsychological researches (A. R. Luria) has been pointed out, alongside the potential importance of the guided (linguistic) research of pronouns in understanding the way in which a human brain works and develops. A tabular review of pronouns (principles, categories and elements) is included.

Key words: pronouns, ontogenesis, elements, categories, speech development, mental development, grammar, logic.